

A Somogyi-könyvtár száz éve

KÖNYVTÁRTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK

Kivételesen szerencsésnek mondható honi könyvtáraink közt a szegedi Somogyi-könyvtár. Alig százévesen — ami még a mi hányatott sorsú könyvtáraink életében sem olyan igen nagy idő — vadonatúj tágas otthonba költözökhözhet. „Az új épület — írja a *Zárószóban* a mostani igazgató —, ha sikerül benne szakszerűen elrendeződni, újabb száz évre, ha nem többre, lehetővé teheti a zökkenők nélküli ismeretgyarapítás tömeges és egyéni ellátását.” Jó-féle szakmai irigységgel lapozhatják hát a zsúfoltság és az idült helyhiány legkülönfélébb gondjaival küszködő többi nagy könyvtárak a jelen kötetet: ugyan mivel érdemelhette ki a Somogyi-könyvtár ezt a szerencsét? A Péter László által szerkesztett kötet, dicséretére legyen mondva, válaszol rá; könyvtárosoknak és a nem szakmabelieknek egyaránt érdekesen.

Látjuk mindenekelőtt kibontakozni a könyvtáralapító Somogyi Károly nemes alakját egy ma már mesébe tűnő világ ködéből. Történetírásunk nem hódította még meg magának a magyar századvéget; a boldog békeidőktől a Trianont fölédző ország- és népárványig úgyszólván minden változat megtalálható palettáján. Részben persze maga a kor is ludas ebben; fény és árnyék, jó és rossz, „vér és arany” furcsa-szervesen szövődik benne.

Somogyi pályája az egyház kereteiben bontakozott ki s ívelt magosra; egyháza hű szolgálója, mélységesen hívő lélek volt, de az egyházi könyvkiadás és sajtó vezetőjeként egy világban, ahol a vallás egyben a politikai hatalom zavartalan gyakorlását volt hivatva elfogadtatni, szükségképpen kellett keserű társadalmi konfliktusokba bonyolódnia. A gesztus mindenesetre, mellyel a főpap a szegedi nagy árvíz nyomán fölébredt nemzeti lelkiismeret áramában följánlotta a városnak egy tudós élet munkájával gyűjtött hatalmas könyvtárát, ez a nagylelkű gesztus a századelő és a reformkor nagy „alapító atyáihoz” kapcsolja őt, és azt a lényegi folytonosságot demonstrálja, amit szakadások, viszontagságok, lankadások ellenére sem lehet nem észrevennünk a 19. század — az egész 19. század — magyar művelődésében.

Egy ilyen nagy könyvtárnak persze nem könnyű megfelelő helyet találni; igen bajos a könyveket átszállítani, rendberakni, olvasóknak kényelmesen használhatóvá tenni. Szeged városa szerencséjére meglelte az erre legalkalmasabb embert főjegyzője, Reizner János személyében. Minderről részletesen beszámol a könyv első fejezete, *Az alapítás és az első igazgató (1880—1904)* címen. De nemcsak a berendezkedés és az indulás számokkal és árakkal dokumentált nehézségeivel ismerkedünk meg; látjuk munkálkodása teljes spektrumában a maga törekenységében is hallatlan munkabírásu Reiznert, akit ez idáig többnyire csak néhány szűkebb szakmabeli ismert Szeged város történetének lelkiismeretes és máig fölülmúlhatatlan monográfusaként. Látjuk, hogyan intézte a töméntelen adatot sűrítő négy kötet tudós szerzője fáradtságot és időt nem kimélő gonddal a könyvtár ügyeit; a „Könyvtárszolgá” számára írt „szolgálati utasítás”-tól a katalógizálásig; hogyan költöztette át alig néhányad magával az ezredéves ünnepségekre épült — és könyvtárnak cseppet sem alkalmas — „Kultúrpalotába” az akkorra az eredeti 40 ezerről jócskán megszorodott könyvvállományt; hogyan rendezte be a könyvtárral együtt igazgatott múzeumban az érem- és régiségértart, a szépművészeti osztályt, a természetrajzi gyűjteményt (a később alapvető néprajzi gyűjteményt akkor még csak tervezték); hogyan kezdett — holott nem volt képzett régész és különösebb hajlama sem volt hozzá — ásatásokat. És mindezt a szerteágazó munkát még a huszadik század elején is alig néhányad magával, köztük Tömörkény Istvánnal, aki Reizner halála után, 1904-ben átvette az igazgatás gondjait.

Nem hozott a Tömörkény-korszak (1904—1917) látványos változást, mégis jól láthatóan

megváltozott, átalakult könyvtár és múzeum. Jóval közelébb került mind a kettő az emberekhez. Megnőtt az olvasók száma. Igazgatása alatt „évente több mint 10 000 — összesen 144 471 — látogató fordult meg a könyvtárban, és csaknem 170 000 művet használtak. Az olvasólét-szám tehát már az utolsó békeévben túlhaladta az 1903/04. évinek a másfélszeresét, az olvasott művek száma pedig csaknem kétszeresére nőtt.” Megnőtt a könyvek száma is, Tömörkény igazgatása alatt 21 767 kötettel, csaknem 86 000 kötetre, holott a háború a könyvbeszerzésben, csakúgy mint a könyvtár látogatottságában erős zuhanást okozott. A látogatók napi átlaga a háború előtti években 40—60 között mozgott, a háború alatt 30 alá esett. Zömük diák volt, tehát érdeklődő de tájékozatlan; éppen ezért különösen fontos volt, hogy Tömörkény kezdetleges, de jól használható tárgyszókatálogust készített az állomány 80 százalékáról, azonkívül, hogy — amint Juhász Gyula idézett emlékezése mutatja — az érdeklődőbeket maga igazította útba. Átalakította a múzeumot is. Az ásatásokra és a néprajzi gyűjtésre helyezte a hangsúlyt, s úgy rendezte a kiállítást, hogy „sikerült becsalogatnia a »szűrös-gubás« embereket a *kultúrpalotába*”. Végül többen látogatták a múzeumot, mint a könyvtárat, „bár csak száz nap 3—3 órája állt rendelkezésükre... 1909-ben 11 830 olvasóval szemben 26 665 múzeumi látogató volt, 1910-ben pedig 12 400 olvasóval szemben 30 669 ember tekintette meg a múzeumot”. Kiegészíti, vagy inkább értelmezi a statisztikai adatokat Móra megemlékezése: „a régi intézetbe új életet, friss szellemet vitt. Szorgalma és tudása révén a közművelődésnek emelt palota rövidesen valóban a magyar kultúra szegedi temploma lett, ahová azonban belépni csizmában, sőt meztláb is szabad.”

Ugyanazon évben, amikor Tömörkény átvette az igazgatást, nevezték ki könyvtárnokká Móra Ferencet, „végzett bölcsészt s a városi múzeum természetrajzi tárának eddigi szakdíjnokát”. Tömörkény halála után, 1917-ben ő következett harmadikként a sorban. „Utódlásához — olvashatjuk az ő korszakáról szóló fejezetben — nem férhetett kétség. Ekkorra már annyira hozzánt Szegedhez, Közművelődési palotájához, hogy más, mint ő, szóba sem kerülhetett.” Minden valamirevaló intézménynek elébb-utóbb meg kell találnia a vezetőt, aki túl azon, hogy meg tud felelni a feladott követelményeknek, meglátja a feladatot is, amit éppen az az intézmény, és éppen ővele, megoldani hivatott. A kötet tán legnagyobb érdeme, hogy meggyőzően és rokonszenvenvel mutatja be ezt a Mórát, a magyar közművelődés máig érvényes eszményének megalkotóját és máig legnagyobb munkását. Bámulatos az, hogy mi mindent vállalt és oldott meg sikeresen Móra a nagy cél érdekében! A hódító francia hadsereg tábornokait a szó igazi értelmében vett diplomataként tanítja meg a megszállott föld kultúrájának s népének becsülésére; a városi és megyei urakat rábeszéléssel, csellel, tudással, barátsággal — hisz akadtak azok közt is rendesebbek — reábirta, hogy támogassanak egy afféle magyar művelődést, ami az akkori hivatalos Magyarország egész „neobarokk” műveltségészményével ellenkezett. Megszervezte és működtette a Múzeumbarátok Egyesületét, amely a legnehezebb inflációs időkben lehetővé tette a könyvbeszerzés folyamatosságát. Munkásságát persze segítette, hogy országosan elismert íróként egyre magosabbra ívelt az útja, ez azonban nem óvta meg helyi ellenségeitől és a jobboldali sajtó támadásaitól. Még azzal is megvádolták, hogy egy akkoriban közismert antiszemita könyvet ő tüntetett el „zsidóbérencséje” okán az olvasók szeme elől. A tanulmány hosszan idéz Móra válaszából: „A Somogyi-könyvtárnál tudomásom szerint — legalábbis az én időmben — nem vesznek el könyvek, ami látogatóink becsületességét bizonyítja. Kivétel csak akkor volt, amikor a szegedi kormány megalakult, s annak egyes szervei könyveket akartak kölcsönözni. Én ezt mindaddig megtagadtam, míg a tek. tanács a kormányt el nem ismerte, akkor az egyes minisztériumok hivatalos felszólítására kénytelen voltam könyveket kiadni, melyek aztán többször vissza nem kerültek. Ezek a könyvek — számuk 17 — jegyzékbe vannak foglalva, s igyekszem őket újra beszerezni. Nyilvánosságra a dolgot mindaddig nem hoztam, mert nem akartam a szegedi kormányt annak a megítélésnek kitenni, hogy működése könyveltulajdonításokkal kezdődött.” 1922-ben írta ezt, a „szegediek” háborítatlan grasszálása idején. A kurzus ostobaságai és kegyetlenségei nem fegyverezték le és nem rettentették meg Mórát. Hosszan idéz a könyv a Múzeumbarát Egyesület érdeké-

ben publikált 1921-es nyílt leveléből: „Hosszú évek munkája most már meg is látszik az intézetben, vasárnaponként csak úgy nyüzsög idebent az ember, s aminek legjobban örülök, a kisember, a paraszt és a munkás is megszerette már a múzeumot. Engem ugyan destruktív hírbe kevert az értelmetlenség, de én szívesen vállalom ezt a vádat, mert akit az én munkám destruktív e házban, az soha nem fog elmenteni gyújtogatni, fosztogatni, és nem fog embervér után ordítani. Bár sokan csinálnák azt a munkát ebben az országban, amit én a nyomorúság kenyerén is a nép kultúréletébe vetett fanatikus hittel csináltam, s bár előbb hozzá fogtam volna már, — nem jutott volna ez a boldogtalan ország oda, ahol van... Ez azonban sok pénzt, munkát kíván. Hát a munkát végezzük, a pénzt meg összekoldulom, ahogy eddig is tettem. 50 000 koronát szedtem össze a múlt évben, 70 000-et az idén — s szó köztünk maradjon, hogy leginkább a zsidóktól, akiket nekem hivatalból meg kell becsülnöm, mert bizony náluk nélkül az intézet csődbe jutott volna az utóbbi években. Most már azonban a gazdákra kerül a sor. Már csak azért is, hogy egyszer azoknak az áldozatkészségével is dicsekedhessem.”

A jól válogatott Móra-idézetekkel és a Móra-korszak bemutatásával a könyv túlnő a szokásos szűkebb értelemben vett intézménytörténet keretein, hasznos és szükséges korrekcióként a kor egész mai történetírói megítéléséhez. Figyelmeztet rá, hogy azokban a keserves időkben sem csak a kurzus kegyetlen disznóságait s a hasztalan tiranoni sopánkodásokat kell meglátni, hanem az olyan elszánt és tisztességes törekvéseket is, ahogyan Móra és munkatársai igyekeztek a megnehezült világban ébren tartani és növelni a lehető legszélesebb körben műveltséget s életkedvet.

Ebből a tágasabb szempontból érthető és indokolt, hogy a könyv viszonylag részletesen mutatja be Móra régészeti munkásságát. Móra rendkívüli érzékkel vette észre, hogy a kor európai ősrégészetében a Duna—Tisza tája hirtelen kulcshelyzetbe került, s lankadatlanul folytatott, szakszerű ásatásaival hamarosan kivívta a kor legnagyobb szaktekintélyének, Gordon V. Childe-nak az elismerését és barátságát. Móra révén Childe a magyar régészek munkásságának világhírnevet szerzett, s ha ma joggal büszkélkedhetünk régészeink nemzetközi elismertségével, az nem kis mértékben a többnyire csak afféle kedves mesemondóként számon tartott Mórának köszönhető. Mi már persze szeretjük a kultúrát szépen reszortokra osztani, s ebben a felosztásban Mórának az ifjúsági irodalom „védőszentsége” jutott; de hát a műveltség, az igazi műveltség furcsa dolog ám, s egy akkora lélekben, mint a Móra Ferencé, jól megférhet egymással a gyermekeknek írás és a kor szakmai élvonalában haladó kutatómunka. S méghozzá kicsoda körülmények közt dolgozott, uramisten! Közli a könyv a polgármesternek írt levelét az ásatásaihoz igénybe vehető városi autó állapota ügyében; nohát éppen efféle magyar sztoicizmus, ez kellett az ilyen szerzteágazó tájékozódáshoz és tevékenységhez, nem holmi perverz polihisztorhajlam!

A Móra-korszak után csak viszonylagos hanyatlás következhetett; a város legfeljebb annyit tehetett — s helyesen választott —, hogy Móra utódjául Csallány Dezső személyében szakavatott régészt nevezett ki. „Ásatásaiból számos értékes lelettel gazdagította a múzeumot... Igazgatói tevékenységének utolsó éveire a háború nyomta rá a bélyegét. Megváltozott a látogatók összetétele, az inflációs és személyzeti nehézségek fokozódtak, előtérbe került az intézet anyagi értékeinek biztonságba helyezése.” Ami a könyvtárat illeti, „a tudatos beszerzést akadályozta a város vezetőinek egy-egy utasítása konkrét vételekre”. De a nehézségek ellenére is igyekeztek őrizni a színvonalat. „Legtöbbször tudományos értékű műveket vettek egy példányban. A kézikönyvtári részt is állandóan gyarapították.”

A felszabadulás, illetve úgy 1949—50 után itt is merőben más világ kezdődött. A múzeumot először is szétválasztották a könyvtártól. „Felsőbb rendelkezések folytán értékes néprajzi és régészeti szakát szinte teljesen át kellett adnia a múzeumnak. A helyismereti anyag szétszakítása ugyancsak meggondolatlan és erőszakolt volt; a későbbi kutatómunka látta kárát.” A Jugoszláviával kialakult feszült helyzet következtében Hódmezővásárhely lett a megyeszékhely, így itt alakult meg 1952-ben a megyei könyvtár. A Somogyi-könyvtárnak kölcsönző közművelődési könyvtárrá kellett átalakulnia, amihez azonban személyi és dologi feltételei egy-

aránt hiányoztak. A szakmai szempontból fejlettebb egyetemi könyvtár patronálásával indult meg a nagy átszervezés, párhuzamosan és összefüggésben a város többi nagy könyvtárának átalakulásával. Az átalakulást a kötet részletesen ismerteti, s jellemzésére a 1955-ös munkatervet idézi: „Könyvtárunk az általános közművelődési jellege szerint egyaránt betölti a tudományos és tömegkönyvtári funkciót, segíti a kultúrforradalmunk ügyét... Fiókhálózati munkáján keresztül az olvasómozgalomba bevonja az üzemek dolgozóit is, és a parasztság körében a legalkalmasabb könyvtári propagandaeszközökkel felvilágosító, nevelő tevékenységet folytat a szocialista mezőgazdaság népszerűsítéséért. Az eddig elkövetett hibák feltárásával és a Központi Vezetőség márciusi határozatai szellemében a tömegek igényeinek kielégítését a politikai nevelőmunka egybekapcsolásával végzi...” A terv — amint az idéző írja — lehetett céljaiban helyes; ámde megfogalmazásának minősége nem igen különbözik a horthysta idők neobarokk cikornyaitól. Aztán újra adatok tömege következik és bizony a *Zárószó*ig kell várni, amíg megjelenik a nagy átszervezésről, a tiszta beszéd: „Amikor szétválasztották a múzeumot a könyvtártól annyira megnőtt a feladatköre mindkettőnek, egy hibás miniszteri rendelet értelmében nagy böllérbicskával kivágtak a könyvtár állományából olyan érzékeny állományrészeket, mint régészet, néprajz, váraszat, érmészet, fegyverészet, honismeret és így tovább; amelyek nélkül alig volt könyvtár a könyvtár. Nagy buzgalmukban a valóságos többpéldányosság föltételeinek megteremtése nélkül pedig szinte a tíz egyiptomi csapás zuhogott a könyvtárra. Amikor 1953-ban a szárnybővítéssel kinyitották a végfalakat, s beállványozták az épületet, okos tolvajok rendszeresen följártak az állványokon a védtelen könyvtárba. Szákmányuk a zsbpiacon jelent meg. Ezer, tízezer kötet, a köz kince magánorgazdákra lelt. Nem tudjuk mennyi. 1953 óta a Somogyi-könyvtár nem volt munkatársakban olyan erős, hogy állományát leltár szerint összeszámolja.”

A főszövegben minderről nem sokat olvashatunk. Mint minden jelenkori intézménytörténet, ez is adatokkal és tényekkel jól megspékelt folytonos és zökkenőmentes emelkedéstörténet, amit legföljebb munkaerőhiány és egy-egy alkalmatlan vezető zavar meg időlegesen. És ez — a Somogyi-könyvtár esetében — bizonyára így is van; egy nagy intézmény közelmúltbéli hétköznapi gondjait pedig amúgy sem könnyű tisztán látni, és tán nem is illdomos feszegetni éppen évfordulója alkalmából. Különbözik is kétségkívül érdekes nyomon követni — szakembernek legalábbis — egy valóban jól funkcionáló közművelődési könyvtárhálózat kialakulását, megszilárdulását, benne a központi könyvtár mind jobban tisztázódó szerepét és tudományos munkálkodását. A különféle olvasómozgalmak és pályázatok, az oktatási és az egyéb közművelődési intézetekkel való együttműködés ismertetése is feltehetően érdeklődésre tarthat számot. De a recenziálók kedv valahogy ellankad a sok szép adat és eredmény láttán, hisz annál inkább gyötrő a közművelődésre fordított egyre nagyobb erőfeszítések egyre csökkenő hozama. Jelen kötet is híven regisztrálja ennek egyik tünetét, az olvasószám állandó csökkenését. Nyilvánvalóan nem csupán az annyiszor emlegetett „másodlagos gazdasági tevékenység növekedése” lehet az ok, de persze mélyebbre ásni nem könyvtártörténeti szakmunka föladata. Aminek — hadd ismétlem meg — a jelen kötet példamutatóan kiváló. A közelmúltat bemutató részek elleni berzenkedés is inkább afféle „lányomnak mondom, menyem értsen belőle” alapon értendő, hisz intézménytörténet-írásunknak előbb-utóbb el kell térnie mai magasztos emelkedéstörténeti perspektívájától, ha csakugyan segíteni kívánja azt a minden valamirevaló intézményt szükségképpen megpróbáló „gyürközést”, amit — szemét-zívét egyaránt dicséri — a *Zárószó* emleget. Mert — *mutatis mutandis* — minden intézmény, tudatosítja-e magában vagy se, olyasmi választás előtt áll ma, mint az új házába költözőködő Somogyi-könyvtár: „Szeretnénk a lehetőségeinkkel, képességeinkkel élni, hogy az utókor, az elkövetkező száz év monográfiájának utószavában ne a hitványságunk, kényelmünk, rövidlátásunk, esetleges vakságunk miatt legyen majd okos. Hanem attól, hogy jó fundamentumon lértárazva jutott magasabbra a könyvtár szellemi műhelyében.” (*Szeged, 1984.*)

VEKERDI LÁSZLÓ